

УДК 374.4

УМОВИ ТА ВИДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ПОРУШЕННІ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ

CONDITIONS AND TYPES OF CIVIL-LAW RESPONSIBILITY IN CASE OF CREDIT AGREEMENT VIOLATION

Пандурська А.О.,

*ад'юнкт кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена висвітленню сутності умов та видів цивільно-правової відповідальності при виконанні або невідповідному виконанні кредитного договору. Автором визначені та розкриті умови та види цивільно-правової відповідальності сторін за кредитним договором, враховуючи зміни, що відбуваються у чинному цивільному законодавстві України.

Ключові слова: делікт, множинність сторін, порука, протиправність, вина.

Статья посвящена освещению сущности условий и видов гражданско-правовой ответственности при выполнении или ненадлежащем выполнении кредитного договора. Автором определены и раскрыты условия и виды гражданско-правовой ответственности сторон по кредитному договору, с учетом изменений, которые происходят в действующем законодательстве Украины.

Ключевые слова: деликт, множественность сторон, поручительство, противоправность, вина.

The article is devoted essence conditions and types of civil responsibility in the performance or improper performance of the credit agreement. The author identified and disclosed the conditions and types of civil responsibility of the parties to the credit agreement, in view of the changes that occur in the current legislation of Ukraine.

Key words: tort, plurality of sides, surety, wrongfulness, guilt.

Постановка проблеми. Зазначена тема обумовлена наявністю суперечливих відносин між банківськими установами із фізичними і юридичними особами, що виражені у відсутності самостійної правової природи кредитного договору, визначенні моменту вступу договору в юридичну силу, визначення переддоговірних стосунків між банком та клієнтом щодо роз'яснення умов майбутнього договору, місце кредитного договору в системі договорів цивільного права та застосування цивільно-правової відповідальності при порушенні умов кредитного договору.

Стан дослідження. Питання правового регулювання цивільно-правової відповідальності при порушенні кредитного договору широко досліджуються у даний час в Україні. У науковій літературі, присвяченій розкриттю змісту кредитного договору, зазначаються дослідження цивільно-правової відповідальності у загальнотеоретичному сенсі, визначаючи її поняття, склад, функції. Значне місце цих питань приділено в наукових роботах С. М. Лепех, Н. С. Кузнецової, Н. І. Овчиннікова, Ю. І. Чалого, а також у систематизованих наукових працях Є. А. Суханова, В. П. Грибанова. Зберігають значення

фундаментальні дослідження початку ХХ століття О. С. Іоффе, Д. І. Мейєра, Г. Ф. Шершеневича. Велику роль у детальному вивченні питання цивільно-правової відповідальності зіграли дослідження М. І. Брагинського і В. В. Вітряньського при аналізі цивільно-правової відповідальності у формі відсотків за грошовими зобов'язаннями, С. Л. Дегтярьова – при вивченні питань, присвячених формі відповідальності у вигляді відшкодування збитків, Д. О. Гришина – при розкритті питань, що виникають при стягненні неустойки, О. М. Ерделевського, Н. В. Павловської – щодо питання компенсації моральної шкоди.

Проблема цивільно-правової відповідальності за порушення у банківській сфері частково сформульована в роботах Л. Г. Єфімової, яка розкриває питання, присвячені банківським операціям, включаючи відповідальність за неналежне виконання покладених зобов'язань. Питання застосування нормативно-правових положень про відповідальність розкриваються і в постановках та інформаційних листах Вищого Господарського Суду України, Вищого спеціалізованого суду з кримінальних та цивільних справ Укра-

їни, Верховного Суду України. Проте, в даний час можна констатувати наявність суттєвих прогалин у чинному законодавстві при регулюванні питань, що стосуються цивільно-правової відповідальності при порушенні умов кредитного договору, а також відсутність комплексної оцінки чинного законодавства і судової практики, включаючи аналіз як загально-теоретичних, так і практичних аспектів. На підставі зазначеного **метою** даної статті є комплексне дослідження цивільно-правової відповідальності за порушення умов кредитного договору, розробка пропозицій з ефективного застосування і удосконалення чинного українського законодавства в даній області.

Виклад основного матеріалу. Підставою цивільно-правової відповідальності за порушення кредитного договору є склад цивільного правопорушення (делікт), що містить сукупність умов, необхідних для покладання відповідальності на конкретну особу – порушника. Обов'язковою умовою є наявність нормативно-правових актів, що забезпечують всебічний захист сторін цивільних правовідносин.

Так, *склад цивільного правопорушення (делікту)* містить наступні елементи:

- протиправність як обов'язкова умова цивільно-правової відповідальності у кредитному договорі, що виражається у порушенні імперативних норм права, або санкціонованих законом умов договору, у тому числі прямо не передбачених правом, але ті, що не суперечать загальним засадам і змісту чинного цивільного законодавства України.

- відсутність у чинному законодавстві про банківську діяльність або в умовах кредитного договору вказівок на можливість застосування цивільно-правової відповідальності при порушенні виконання умов зазначеного договору, якщо до даних правовідносин не може бути застосована аналогія закону і права, а також неможливо знайти схожого правового звичаю.

- шкода, як елемент складу цивільного правопорушення, є його складовою ознакою і може мати майновий чи моральний характер, бути вимірюваною або не вимірюваною, яка відновлює певні події або навпаки.

- причинний зв'язок, найважливішою характеристикою якого є її об'єктивність, може бути прямим або непрямым.

- у зв'язку з тим, що певна дія породжує прямо обумовлену їй можливість виникнення несприятливих наслідків, критерій, за допомогою якого виявляється причинний зв'язок, фактично залежить від вини. Вина (умисел та необережність) як умова цивільно-правової відповідальності за порушення кредитного договору має свої особливості, зумовлені специфікою законодавства та існуючою ситуацією. При цьому недосконалість чинного законодавства призводить до ситуацій, при яких суб'єкт права несе відповідальність без вини, при належному виконанні зобов'язань [1, с. 28].

Цивільно-правова відповідальність, як особливий вид охоронних правовідносин, може бути різною залежно від особливостей конкретних цивіль-

них правовідносин. У зв'язку з цим розрізняються і види майнової відповідальності за скоєні цивільні правопорушення. При цьому розподіл витрат може здійснюватися за різними критеріями, що обирається в залежності від мети, яка ставиться учасниками кредитних відносин [2, с. 33].

В залежності від нормативної підстави її виникнення виділяють *договірну та недоговірну відповідальність*. Договірна відповідальність є санкцією за порушення договірних зобов'язань (кредитний договір). Отже, підставою її настання є порушення договору, тобто певної згоди сторін. При цьому не обов'язково, що згода сторін має бути у вигляді договору. Підставою договірної відповідальності є порушення стороною не тільки договірних, але і схожих з ними зобов'язань [3, с. 42].

Недоговірною відповідальністю є певна санкція, яка має місце, якщо шкода, збитки чи інші негативні наслідки, що заподіяні потерпілій стороні особою, що не перебуває з нею у договірних відносинах, наприклад, внаслідок заподіяння шкоди однією особою іншій, скоєння протиправної дії або бездіяльності [4, с. 56].

Поділ відповідальності на договірну і недоговірну несе в своїй основі дуже важливу обставину: форми і розмір недоговірної відповідальності встановлюються тільки законом, а договірної відповідальності визначаються як законом, так і умовами кредитного договору. Таким чином, договірна відповідальність дозволяє сторонам обумовлювати певні санкції за порушення умов договору. Однак ці санкції мають місце лише тоді, коли не суперечать діючому законодавству та підлягають застосуванню відповідно до його норм. Положення про відповідальність, передбачені в договорі, не є вичерпними. У законодавстві можуть бути передбачені інші заходи притягнення особи, яка порушила свої зобов'язання, до відшкодування шкоди та накладення на неї певних санкцій. Ряд положень чинного законодавства повинен передбачати певну відповідальність тільки при наявності договірних відносин між сторонами. Так, наприклад, якщо укладається кредитний договір, то на момент його укладення, сторони (кредитодавець та позичальник) повинні чітко визначати підстави та умови настання цивільно-правової відповідальності у разі порушення умов договору та чітко для себе розуміти правові наслідки невиконання обумовлених умов договору. Наприклад, за надання неправдивої інформації щодо платіжоспроможності позичальника під час укладення договору, навмисний достроковий продаж майна, що знаходиться у власності позичальника, зміни істотних умов кредитного договору зі сторони банківської установи (кредитодавця) без попередження позичальника тощо.

Чинне цивільне законодавство України дозволяє визначити в кредитному договорі практично будь-які умови, які практично зводять нанівець відповідальність банків перед клієнтом (позичальником). Кредитні організації, з метою захисту себе і свого капіталу від шахрайства з боку клієнтів, намагаються прописати такі умови договору, які не дозволили

б недобросовісним клієнтам заволодіти коштами банку при наданні їм кредитних сум. Тобто з моменту укладення кредитного договору він автоматично стає кабальним для позичальника, тому що сам позичальник втрачає право щодо внесення змін до встановленої форми кредитного договору, що надає кредитодавець, тобто банківська установа. Однак визначальним моментом, що впливає на складання і на майбутнє укладення договорів, є досить жорстка нормативно-правова база, що регулює банківську діяльність. З цього можна зробити висновок, що при класифікації цивільно-правової відповідальності за порушення кредитного договору не можна чітко виділити, яка саме відповідальність (договірна або позадоговірна) домінує. За підставами настання можна виділити відповідальність за заподіяння майнової шкоди (вчинення майнового правопорушення) і відповідальність за заподіяння моральної шкоди (шкоди, заподіяної особі). У сфері банківської діяльності в першу чергу застосовується відповідальність за заподіяння майнової шкоди. Це пов'язано з тим, що протиправна дія або бездіяльність, в першу чергу, спрямована на порушення саме майнових прав і обов'язків сторін. Підстави притягнення особи до відповідальності за завдання майнової шкоди можуть передбачатися як нормативно-правовими актами, так і за взаємною згодою сторін (реальні збитки, штрафні санкції тощо). При застосуванні відповідальності за заподіяння моральної шкоди (фізичні та моральні страждання) виникає велика кількість питань, пов'язаних з існуючими прогалинами в чинному законодавстві.

Так, загальний припис законодавства, а саме, ст. 23 ЦК України визначає, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [5, с. 10].

У випадку із укладенням кредитного договору, на нашу думку, право на відшкодування моральної шкоди виникає безпосередньо у позичальника у випадках, наприклад, розголошення банківської таємниці, збільшення процентної ставки, зміна кредитодавця у разі визнання його банкрутом або у випадках проведення ліквідації тощо.

Тому що моральна шкода полягає:

- у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

- у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина

є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості [5, с. 10-11].

В залежності від характеру розподілу відповідальності між суб'єктами розрізняють *часткову, солідарну, субсидіарну відповідальність*. Даний поділ є особливо актуальним у кредитних відносинах. Наприклад, відносини, що виникають із поруки, банківської гарантії тощо.

Так, ч. 1 ст. 554 ЦК України визначає, що у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. [5, с. 167].

Ч. 3 ст. 554 ЦК України встановлює, якщо особи, які дали спільно поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки. [5, с. 167].

Законодавець визначає окрему правову категорію як «множинність осіб у зобов'язаннях». У кредитному договорі вона може виникати як на стороні боржника так і стороні кредитора при спільному заподіянні шкоди кількома особами у недоговірній сфері, при визнанні правочину недійсним тощо.

Дольова і солідарна, субсидіарна відповідальність виникають за правилами ст. 539-545 ЦК України.

Наприклад, ст. 540 ЦК України встановлює, що якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства [5, с. 164].

Часткова відповідальність має місце тоді, коли кожен із боржників несе відповідальність перед кредитором тільки в тій частці, яка чітко зазначається договором або нормами чинного законодавства. При цьому, часткова відповідальність має значення загального правила і застосовується тоді, коли законодавством або договором не встановлено солідарна або субсидіарна відповідальність. Частки, які падають на кожного із відповідальних осіб, визнаються рівними, якщо законом або договором не встановлено інше. Солідарна відповідальність застосовується, якщо вона передбачена договором або встановлена законом. При солідарній відповідальності кредитор має право притягнути до відповідальності будь-якого з відповідачів, як у повному обсязі, так і в будь-якій її частині. Не отримавши повного задоволення від одного із солідарних відповідачів, він має право за тими ж правилами вимагати виконання з інших, які залишаються перед ним відповідальними до повного задоволення його вимог. У разі солідарної відповідальності боржник не має права висувати проти вимоги кредитора заперечення, засновані на відносинах інших боржників з кредитором, у яких даний боржник не бере участі. Ст. 545 ЦК України визначає, що прийнявши виконання зобов'язання,

кредитор повинен на вимогу боржника видати йому розписку про одержання виконання частково або в повному обсязі. Тобто при виконанні умов кредитного договору саме позичальник повинен і має право вимагати від кредитодавця надання йому письмового документа (квитанції), що підтверджує погашення кредитної суми зі всіма процентами в повному

обсязі.

Висновки. Таким чином, при виконанні кредитного договору діють всі види цивільно-правової відповідальності, але ж із певною специфікою і своєрідним суб'єктним складом, підставами і порядком застосування, що визначаються чинним законодавством України або за взаємною згодою сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика : навчальний посібник. – К. : Знання, 2000. – 215 с.
2. Цивільне право України : підручник: У 2 кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком інтер, 2010 р. К.2. – 651 с.
3. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2 / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2011. – 965 с.
4. Цивільне право України : підручник : У 2 т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – Т. 2. – 761 с.
5. Цивільний кодекс України : станом на 9 червня 2013 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2013. – С. 104. – (Бібліотека офіційних видань).